

Anna Radziejewska

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie
e-mail: anna.radziejewska@doktorant.up.krakow.pl
<https://orcid.org/0000-0002-6641-3233>

Wkład Władysława Semkowicza (1878-1949) w rozwój polskiej dziedziny archiwalnej¹

THE CONTRIBUTION OF WŁADYSŁAW SEMKOWICZ (1878-1949) TO THE DEVELOPMENT
OF THE POLISH ARCHIVAL FIELD

Summary

The article presents the figure of Władysław Semkowicz (1878-1949), an outstanding historian and ardent social activist who contributed a lot to the development of the Polish archival field. He became involved in archival studies during his studies at the University of Lviv, when he was accepted as a deputy trainee in the National Archives of Town and Land Records in Lviv. From then on, W. Semkowicz spent most of his free time in the archives. He was a participant in the so-called Roman Expedition and researched archival resources in Lviv, Vilnius, Vienna, Wrocław, Berlin and Königsberg. During the First World War, he evacuated with his family to Vienna, where, together with other Polish historians, he founded the Polish War Archives, which today can be considered one of the first Polish social archives. After the war, he started working at the Jagiellonian University, with which he remained connected until his death. W. Semkowicz took an active part in the formation of the Polish State after 123 years of partitions. He was appointed a member of the newly created Archive Council at the Ministry of Religious Denominations and Public Education and gave opinions on the draft Decree of February 7, 1919 on the organization of state archives and the care of archives. In the years 1921-1933, as a member of the Mixed Special Commission, he participated in negotiations regarding the recovery of Polish archival materials from Russia (USSR). During the Second World War, W. Semkowicz was employed in the State Archives in Kraków. In 1941, as a result of the decision of the Director of the Archives of the General Government in Kraków, Erich Randt, he was employed at

1 Artykuł ten jest fragmentem pracy licencjackiej autorstwa Anny Radziejewskiej (z d. Gucwa) pt. *Wkład Władysława Semkowicza w rozwój polskiej dziedziny archiwalnej* napisanej pod opieką dr Bartosza Drzewieckiego i obronionej 28 czerwca 2019 roku w Uniwersytecie Pedagogicznym im. KEN w Krakowie. Dysertacja ta została nagrodzona w ogólnopolskim konkursie im. Ryszarda Mienickiego na Najlepszą Pracę Dyplomową z Zakresu Archiwistyki i Zarządzania Dokumentacją w 2019 roku.

the Institute of German Eastern Labor. During this period, he saved many Polish cultural goods by using sabotage for this purpose. This article analyzes the activities of W. Semkowicz in the field of archival science and is an attempt to prove his achievements in this field.

Keywords: Władysław Semkowicz; archival field; Polish War Archives; recovery of archival materials; Archive Council

Streszczenie

W artykule została przedstawiona postać Władysława Semkowicza (1878-1949), wybitnego historyka i zagorzałego społecznika, który wiele wniósł do rozwoju polskiej dziedziny archiwalnej. Z archiwistyką związał się już w czasie studiów w Uniwersytecie Lwowskim, gdy przyjęto go na stanowisko zastępcy aplikanta w Krajowym Archiwum Aktów Grodzkich i Ziemskich we Lwowie. Od tego czasu W. Semkowicz spędzał większość wolnego czasu w archiwach. Był uczestnikiem tzw. Ekspedycji Rzymskiej oraz badał zasoby archiwalne we Lwowie, Wilnie, Wiedniu, Wrocławiu, Berlinie oraz Królewcu. W czasie I wojny światowej ewakuował się z rodziną do Wiednia, gdzie wraz z innymi polskimi historykami założył Polskie Archiwum Wojenne, które dziś można uznać za jedno z pierwszych polskich archiwów społecznych. Po wojnie rozpoczął pracę w Uniwersytecie Jagiellońskim, z którym był związany aż do swej śmierci. Władysław Semkowicz brał czynny udział w tworzeniu się Państwa Polskiego po 123 latach zaborów. Został mianowany członkiem nowo utworzonej Rady Archiwalnej przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz opiniował projekt Dekretu z dnia 7 lutego 1919 roku o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami. W latach 1921-1933 jako członek Mieszanej Komisji Specjalnej brał udział w negocjacjach dotyczących rewindykacji polskich materiałów archiwalnych z Rosji (ZSRR). W czasie II wojny światowej W. Semkowicz był zatrudniony w Archiwum Państwowym w Krakowie. W 1941 roku w wyniku decyzji Dyrektora Archiwów Generalnej Guberni w Krakowie, Ericha Randta, został zatrudniony w Instytucie Niemieckiej Pracy Wschodniej. W tym okresie uratował wiele polskich dóbr kultury, wykorzystując do tego celu sabotaż. Artykuł ten stanowi analizę działalności W. Semkowicza w zakresie archiwistyki i jest próbą udowodnienia jego osiągnięć w tej dziedzinie.

Słowa kluczowe: Władysław Semkowicz; dziedzina archiwalna; Polskie Archiwum Wojenne; rewindykacja materiałów archiwalnych; Rada Archiwalna

Wstęp

Władysław Semkowicz wywodził się z drobnej szlachty wołoskiej herbu Sas. Urodził się 9 maja 1878 roku we Lwowie. Jego ojciec, Aleksander, był radcą sądu krajowego właśnie w tym mieście, a także znanym historykiem mediewistą i redaktorem „Kwartalnika Historycznego”. Władysław był jego najstarszym synem spośród sześciorga dzieci. Matką była Maria z Schierów. Po zdaniu matury na prośbę ojca zapisał się na Wydział Prawny Uniwersytetu Lwowskiego. Po jego ukończeniu miał powiedzieć takie oto słowa: „Spełniłem Ojczyznie Twą wolę, a teraz pozwól, że pójdę za głosem mego powołania i ukończę studia historyczne”². Dnia 1 listopada 1899 roku miał miejsce początek przygody

2 Biblioteka Jagiellońska (dalej: BJ), Dział Rękopisów, sygn. BJ Rkps 9621 III: J. Semkowiczowa, Życie i działalność prof. UJ Władysława Semkowicza, s. 10.

W. Semkowicza związanej z archiwistyką. Przyjęto go na stanowisko zastępcy aplikanta w Krajowym Archiwum Aktów Grodzkich i Ziemskich we Lwowie. Później awansował na posadę aplikanta tegoż archiwum i pełnił ją aż do końca studiów. Dzięki swojej ciężkiej pracy i zaangażowaniu ukończył on dwa fakultety: prawniczy i filozoficzny (historia i geografia). W 1901 roku został zastępcą nauczyciela w Gimnazjum Franciszka Józefa we Lwowie, gdzie uczył języka polskiego, historii i geografii przez jeden rok szkolny³.

W 1902 roku W. Semkowicz uzyskał stopień doktora prawa na Uniwersytecie Lwowskim. Podstawą tego była praca zatytułowana *Nagana i oczyszczenie szlachectwa w Polsce XIV i XV wieku*. W tym samym roku wziął udział w tzw. Ekspedycji Rzymskiej jako stypendysta Akademii Umiejętności w Krakowie. Od tamtej pory był związany z tą instytucją już na stałe. Przez wiele lat pełnił w niej funkcję Dyrektora Wydziału Historyczno-Filozoficznego. W czerwcu 1903 roku W. Semkowicz ożenił się z Lesławą Bursówną, córką aptekarza z Kosowa. W tym samym czasie objął stanowisko rzeczywistego nauczyciela w I Gimnazjum w Tarnowie. W 1904 roku brał udział w konferencjach historycznych w Krakowie, gdzie został zauważony przez krakowskich uczonych, m.in. przez Stanisława Kutrzebę. Dwa lata później otrzymał posadę nauczyciela w V Gimnazjum we Lwowie, wtedy również Rada Szkolna Krajowa nadała mu tytuł c.k. profesora. W tym okresie W. Semkowicz spędzał dużo czasu w Bibliotece Uniwersyteckiej oraz we lwowskich archiwach. Poglębiał wtedy swoje zainteresowanie heraldyką⁴.

W 1909 roku Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Lwowskiego dopuścił W. Semkowicza do prywatnej docentury dla nauk pomocniczych historii. Wykład habilitacyjny, zatytułowany *Paleografia w służbie dyplomatyki*, zyskał uznanie wśród uczonych. W 1912 roku badał zasoby archiwów w Petersburgu i Moskwie na polecenie „Miesięcznika Heraldycznego”. Dwa lata później otrzymał propozycję objęcia stanowiska honorowego konserwatora c.k. Rady Archiwalnej, sprawującego pieczę nad archiwami prywatnymi. Prawdopodobnie nie przyjął tej posady, ponieważ nie odnaleziono żadnych dokumentów świadczących o tym fakcie⁵.

3 Tamże, s. 1-11; S. Mikucki, *Władysław Semkowicz (9 V 1878-19 II 1949)*, „Kwartalnik Historyczny”, 57 (1949), z. 1-4, s. 325-328; M. Friedberg, *Władysław Semkowicz (9 V 1878-19 II 1949)*, „Kwartalnik Historyczny”, 57 (1949), z. 1-4, s. 330-332.

4 BJ, Dział Rękopisów, sygn. BJ Rkps 9621 III: J. Semkowiczowa, *Życie i działalność prof. UJ Władysława Semkowicza*, s. 11-14; Ś.P. Władysław Semkowicz, „Teki Historyczne”, 1949, nr 1-2, s. 89-90; *Śp. Prof. Dr Władysław Semkowicz*, „Przegląd Historyczny”, 39 (1949), nr 2, s. 225; S. Mikucki, *Władysław Semkowicz*, s. 327-330.

5 Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANK), Prace naukowe, literackie i pamiętniki – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/667/44: Semkowiczowa Jadwiga – Udział w tworzeniu archiwów polskich przez Władysława Semkowicza po I wojnie światowej, k. 31; J. Dąbrowski, *Wspomnienie o prof. Wł. Semkowiczu*, „Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności”, 1953, s. 125-126.

W trakcie I wojny światowej wraz z żoną i dwoma córkami przebywał w Wiedniu, pracując w jednym z polskich gimnazjów. Był również członkiem c.k. Komisji Egzaminacyjnej w Wiedniu. W wolnym czasie przeglądał zbiory wiedeńskich bibliotek i zasoby archiwów. W 1915 roku miało miejsce utworzenie Polskiego Archiwum Wojennego, którego był inicjatorem i jednocześnie członkiem zarządu przez cały okres jego istnienia. W tym samym roku powrócił do Lwowa, wezwany przez władze uniwersyteckie, gdzie wykładał dyplomatykę ogólną oraz prowadził ćwiczenia paleograficzne⁶.

Dnia 1 października 1916 roku W. Semkowicz otrzymał nominację na stanowisko nadzwyczajnego profesora nauk pomocniczych historii oraz historii średniowiecznej na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Trzy lata później w wyniku postanowienia Naczelnika Państwa Polskiego Józefa Piłsudskiego z dnia 28 marca 1919 roku mianowano go profesorem zwyczajnym. Zanim jeszcze to nastąpiło, w 1918 roku W. Semkowicz został członkiem nowo utworzonej Rady Archiwalnej przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Od tego czasu ożywiła się jego działalność w dziedzinie archiwalnej. W 1920 roku mianowano go członkiem Komisji Archiwalnej w Krakowie. Już w 1917 roku otrzymał propozycję objęcia stanowiska dyrektora Archiwum Akt Dawnych Miasta Krakowa, z której jednak nie skorzystał. W latach 1921-1923 odbywał kilkutygodniowe podróże do Wilna z ramienia Polskiej Akademii Umiejętności w celu badania materiałów dotyczących Unii Polsko-Litewskiej, które znajdowały się w wileńskich archiwach⁷.

W 1925 roku W. Semkowicz wybrał się w podróż do archiwów Królewca, Berlina oraz Wrocławia, aby skolacjonować rękopisy, które były potrzebne do stworzenia nowego wydania „Roczników Polskich”. Rok później, podobnie jak w 1902, przeprowadził kwerendę w Archiwum i Bibliotece Watykańskiej, tym razem w celu zbadania żywotów polskich świętych i zebrania materiałów do własnych prac badawczych. W latach 1921-1933 jako członek Mieszanej Komisji Specjalnej brał udział w negocjacjach dotyczących rewindykacji polskich materiałów archiwalnych z Rosji (ZSRR). Pomagał również w podobnych działaniach z Austrią. Dnia 10 marca 1937 roku został powołany na członka Komisji Archiwalno-Bibliotecznej Zarządu Miejskiego w Krakowie. Należy dodać,

6 BJ, Dział Rękopisów, sygn. BJ Rkps 9621 III: J. Semkowiczowa, *Życie i działalność prof. UJ Władysława Semkowicza*, s. 345, 422-423; ANK, *Prace naukowe, literackie i pamiętniki – zbiór szczątków zespołów*, sygn. 29/667/44: Semkowiczowa Jadwiga – *Udział w tworzeniu archiwów polskich przez Władysława Semkowicza po I wojnie światowej*, k. 1-2; J. Szaflarski, *Władysław Semkowicz (1878-1949). Wspomnienie pośmiertne*, „Przegląd Geograficzny”, 1953, nr 23, s. 178-179.

7 BJ, Dział Rękopisów, sygn. BJ Rkps 9621 III: J. Semkowiczowa, *Życie i działalność prof. UJ Władysława Semkowicza*, s. 439, 456; ANK, *Prace naukowe, literackie i pamiętniki – zbiór szczątków zespołów*, sygn. 29/667/44: Semkowiczowa Jadwiga – *Udział w tworzeniu archiwów polskich przez Władysława Semkowicza po I wojnie światowej*, k. 11-12, 31-33; K. Tymieniecki, *Śp. Prof. Władysław Semkowicz (9 maj 1878-19 luty 1949)*, „Roczniki Historyczne”, 18 (1949), s. 449-451.

że W. Semkowicz był dwukrotnie żonaty. Po śmierci żony Lesławy ożenił się z Jadwigą, która opublikowała wiele artykułów na jego temat, wyrażając tym samym swój szacunek i podziw względem męża⁸.

W czasie II wojny światowej, w wyniku *Sonderaktion Krakau* W. Semkowicz został aresztowany 6 listopada 1939 roku wraz z innymi pracownikami Uniwersytetu Jagiellońskiego i przez rok był więziony w obozie Sachsenhausen. Po odzyskaniu wolności otrzymał posadę pracownika referatu archiwów prywatnych w Archiwum Państwowym w Krakowie. W 1941 roku w wyniku decyzji Dyrektora Archiwów Generalnej Guberni w Krakowie, Ericha Randta, został zatrudniony w Instytucie Niemieckiej Pracy Wschodniej. W tym okresie opracował wiele cennych zespołów akt oraz uratował niezliczoną liczbę polskich dóbr kultury. Pomimo tych zasług po wojnie został oskarżony o współpracę z okupantem, przez co zawieszono go w pracy profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego. Śledztwo w tej sprawie zostało umorzone dzięki zeznaniom wielu osób ze środowiska naukowego o niewinności W. Semkowicza. Jednak ból, jaki sprawiły mu te oskarżenia, doprowadził do choroby, w wyniku której zmarł 19 lutego 1949 roku. Został pochowany na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie⁹.

1. Udział w tworzeniu Polskiego Archiwum Wojennego

Tworzenie instytucji rozpoczęto 27 stycznia 1915 roku w lokalu Domu Polskiego w Wiedniu, przy ulicy Boerhavegasse 25. Miało wtedy miejsce zebranie z inicjatywy W. Semkowicza, na które przybyło kilkudziesięciu Polaków będących wtedy na uchodźctwie, którzy pod przewodnictwem Rektora Uniwersytetu Lwowskiego prof. Kazimierza Twardowskiego zdecydowali o powołaniu do życia Komitetu mającego na celu gromadzenie materiałów archiwalnych świadczących o udziale Polaków w I wojnie światowej. Dalsze obrady miały miejsce 21 i 23 stycznia 1915 roku i to właśnie wtedy zdecydowano o stworzeniu instytucji pod nazwą Polskie Archiwum Wojenne (dalej: PAW), które w przyszłości miało

⁸ BJ, Dział Rękopisów, sygn. BJ Rkps 9621 III: J. Semkowiczowa, *Życie i działalność prof. UJ Władysława Semkowicza*, s. 563-570, 660a; ANK, sygn. 29/667/44: Semkowiczowa Jadwiga – Udział w tworzeniu archiwów polskich przez Władysława Semkowicza po I wojnie światowej, k. 33, 35, 37; M. Plezia, *Życie i prace śp. Prof. Władysława Semkowicza (9 V 1878-19 II 1949)*, „Roczniki Humanistyczne”, 2-3 (1953), s. 367-379.

⁹ BJ, Dział Rękopisów, sygn. BJ Rkps 9621 III: J. Semkowiczowa, *Życie i działalność prof. UJ Władysława Semkowicza*, s. 439, 456, 563-570; ANK, Prace naukowe, literackie i pamiętniki – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/667/44: Semkowiczowa Jadwiga – Udział w tworzeniu archiwów polskich przez Władysława Semkowicza po I wojnie światowej, k. 11-12; J. Semkowiczowa, *Władysław Semkowicz w Sachsenhausen 1939-1940*, „Studia Historyczne”, 12 (1969), nr 4, s. 561-597; A. Gieysztor, *Władysław Semkowicz (1878-1949)*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego”, 42 (1949), s. 214-215.

objąć swoją działalnością całość ziem polskich oraz większe ośrodki zagraniczne skupiające Polaków. W założeniu PAW miało stanowić zespół pracowników pod kierunkiem Prezydium Honorowego i Zarządu zajmujących się gromadzeniem oraz konserwacją materiałów archiwalnych. Kierownictwo i organizacja tej instytucji były w rękach Zarządu, w skład którego wchodził: W. Semkowicz – przewodniczący, Stefan Vrtel – zastępca przewodniczącego i kustosz muzealny, Jan Stanisław Bystron – sekretarz, Stefan Mękarski – zastępca sekretarza, Marian Janelli – skarbnik, Bronisław Kryczyński – zastępca skarbnika, Franciszek Smolka – bibliotekarz oraz Bronisław Pawłowski – archiwariusz¹⁰.

Po tym, jak Archiwum uzyskało poparcie władz miejscowych, wydano odezwę przedstawiającą jego cele, zadania i zakres gromadzenia zasobu archiwalnego oraz zbiorów bibliotecznych i muzealnych – które zostały określone bardzo szeroko, ponieważ miały być to materiały całego narodu polskiego (miejscowe i zagraniczne) dotyczące pośrednio lub bezpośrednio udziału Polaków w Wielkiej Wojnie. Zasób PAW został z góry podzielony na trzy następujące działy:

- I. Druki – m.in. czasopisma, książki, broszury, obwieszczenia i odezwy, druki ulotne, afisze, klepsydry, zaproszenia itp.
- II. Rękopisy – m.in. wspomnienia, pamiętniki, listy, karty polowe żołnierzy, statystyki i sprawozdania, pieśni żołnierskie nieogłoszone drukiem oraz wszelkie akta dotyczące polskich komitetów narodowych, organizacji militarnych i komitetów uchodźczych.
- III. Muzealia – m.in. wszelkiego rodzaju ilustracje, fotografie, widokówki, znaczki pocztowe, pieczętki, mapy, odznaki, medale, monety, rzeźby, utwory muzyczne, broń, mundury itp.¹¹

Siedzibą PAW miała zostać przyszła stolica odrodzonego Państwa Polskiego, lecz nie wskazywano wówczas, gdzie miałyby być zlokalizowana. Uzasadnieniem tej decyzji była perspektywa stolicy jako centrum naukowego i politycznego życia Polski oraz wizja PAW jako zawiązki i odrębnego działu przyszłego archiwum państwowego, które miało zostać utworzone przy nowo powstałym rządzie polskim. Założeniem było, że PAW wchłonie w swoje struktury archiwa wszystkich organizacji narodowych działających w czasie Wielkiej Wojny zarówno na terenie ziem polskich, jak i poza ich granicami¹².

10 ANK, Prace naukowe, literackie i pamiętniki – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/667/44: Semkowiczowa Jadwiga – Udział w tworzeniu archiwów polskich przez Władysława Semkowicza po I wojnie światowej, k. 1-4; W. Witwicki, *Polskie Archiwum Wojenne*, „Ilustrowany Tygodnik Polski”, 1915, nr 6, s. 98-99.

11 BJ, Dział Rękopisów, BJ Rkps 9609 III: Papiery Władysława Semkowicza dotyczące Polskiego Archiwum Wojennego, k. 6.

12 Tamże, k. 7; W. Chorążyczewski, *Polska myśl archiwalna okresu międzywojennego w powszechnym dyskursie archiwalnym*, w: *Archiwa w Niepodległej 1919-2019: stulecie Archiwów Państwowych*, red. E. Rosowska, Warszawa 2019, s. 38.

Z powodu ciężących na W. Semkowiczu obowiązków związanych z pracą w Uniwersytecie Lwowskim we wrześniu 1915 roku przeniesiono siedzibę Zarządu do Lwowa. Rok później, ponownie w wyniku powołania go na katedrę historii średniowiecznej Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, Zarząd ustanowił swoją tymczasową siedzibę w budynku Akademii Umiejętności. Dzięki temu W. Semkowicz mógł nie tylko poszerzać działania i zasięg Archiwum, lecz także kontynuować swoją działalność naukową¹³.

Członkowie Zarządu PAW bardzo angażowali się w rozpowszechnianie wiedzy o archiwum. Sekretarz J. Bystron omówił 11 sierpnia 1916 roku na zebraniu Towarzystwa Numizmatycznego cele i funkcjonowanie archiwum. Sam W. Semkowicz 20 października 1916 roku, również na zebraniu tego samego Towarzystwa, przedstawił kilkadziesiąt cymeliów z zasobu PAW. Wszelkimi staraniami próbowano przekonać społeczeństwo do tej jakże doniosłej w swym celu instytucji. Jak pisała żona W. Semkowicza, Jadwiga: „W ogóle, gdzie tylko jedzie, zaraz mówi publicznie o PAW”¹⁴. Świadczy to tylko o wielkim zaangażowaniu przewodniczącego Zarządu i o jego wierze w sens istnienia tego archiwum¹⁵.

W 1923 roku nastąpiło przełomowe wydarzenie. Komitet PAW złożył swój zasób w wieczysty depozyt Centralnej Biblioteczki Wojskowej w Warszawie (dalej: CBW), gdzie dzięki pomocy materialnej Funduszu Kultury Narodowej i Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego zostały one uporządkowane, opracowane i oddane do użytku publicznego. Przekazany zasób (w liczbie „350 pak”¹⁶) miał tworzyć osobny oddział Biblioteki pod nazwą Polskie Archiwum Wojenne i być pod nadzorem historyka ppłk. Mariana Łodyńskiego, natomiast muzealia, takie jak znaczki pocztowe, banknoty czy odznaki, zostały przekazane do Muzeum Wojska Polskiego¹⁷.

Pomimo przekazania całości zasobu CBW w dalszym ciągu funkcjonował Zarząd PAW, jednak nie posiadał już tylu funkcji co uprzednio, natomiast nadal kontynuował realizację głównego celu Archiwum, jakim było gromadzenie materiałów archiwalnych z okresu Wielkiej Wojny. Władze PAW funkcjonowały aż do wybuchu II wojny światowej. W jej trakcie nastąpił kres tej instytucji, ponieważ podobnie jak większość innych

13 J. Semkowiczowa, *Polskie Archiwum Wojenne*, „Archeion”, 46 (1966), s. 65-71.

14 BJ, Dział Rękopisów, sygn. BJ Rkps 9621 III: J. Semkowiczowa, *Życie i działalność prof. UJ Władysława Semkowicza*, s. 168.

15 BJ, Dział Rękopisów, BJ Rkps 9609 III: Papiery Władysława Semkowicza dotyczące Polskiego Archiwum Wojennego, k. 10-16; J. Semkowiczowa, *Polskie Archiwum*, s. 65-71; *Polskie Archiwum Wojenne*, „Nauka Polska”, 2 (1919), s. 584.

16 W. Semkowicz, *Polskie Archiwum Wojenne*, „Pion”, 1935, nr 23, s. 12.

17 *Pomnażajmy zbiory Polskiego Archiwum Wojennego*, „Ilustrowany Kurjer Codzienny”, 1934, nr 216, s. 9; J. Semkowiczowa, *Polskie Archiwum*, s. 72.

warszawskich archiwów gmach biblioteki został doszczętnie spalony w wyniku bombardowania¹⁸.

3. Działalność w Radzie Archiwalnej

W czasie, gdy pracowano nad odbudową Państwa Polskiego, powoli organizowały się polskie władze archiwalne. W kwietniu 1917 roku Tymczasowa Rada Stanu powołała Komisję Archiwalną składającą się z archiwistów, historyków i prawników, której członkiem został właśnie W. Semkowicz. Komisja ta postawiła sobie za cel organizację polskiej służby archiwalnej, działania rewindykacyjne zasobów z państw zaborczych oraz przygotowanie projektu ustawy archiwalnej. Niewątpliwie W. Semkowicz miał duży wpływ na treść tworzonego normatywu, albowiem był on jednym z recenzentów. Sam projekt ustawy składał się z 67 paragrafów, podzielonych na 11 części. Omówiono w nim organizację i funkcjonowanie Rady Archiwalnej oraz jej organów pomocniczych, przedstawiono stosunki archiwów z instytucjami państwowymi, samorządowymi i naukowymi. Zakładano utworzenie w Warszawie 4 centralnych archiwów: Archiwum Akt Dawnych, Archiwum Oświaty i Wyznań, Archiwum Skarbowego i Archiwum Głównego oraz 7 archiwów prowincjonalnych: w Lublinie, Sandomierzu, Kielcach, Włocławku, Kaliszu, Piotrkowie i Płocku. W projekcie zaproponowano utworzenie urzędu konserwatorskiego o szerokich uprawnieniach oraz szeroko omówiono personel archiwalny – zwłaszcza całą jego strukturę oraz wymagane kwalifikacje¹⁹.

Projekt ustawy, jak i opinie o nim zostały w późniejszym czasie wykorzystane przez utworzony w lutym 1918 roku Wydział Archiwów Państwowych (dalej: WAP), zajmujący się przygotowaniem reskryptu Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego *O organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwiami*, który został podpisany 31 lipca 1918 roku w Warszawie. Normatyw ten składał się z dziesięciu rozdziałów i regulował całokształt spraw archiwalnych. Kierowanie WAP powierzono adiunktowi Archiwum Głównego Akt Dawnych Stefanowi Ehrenkreutzowi. Dnia 3 listopada 1918 roku napisał

18 ANK, Prace naukowe, literackie i pamiątki – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/667/44: Semkowiczowa Jadwiga – Udział w tworzeniu archiwów polskich przez Władysława Semkowicza po I wojnie światowej, k. 16; B. Stachoń, *Kronika Naukowa*, „Kwartalnik Historyczny”, 42 (1928), z. 2, s. 472; *Pomnażajmy zbiory Polskiego Archiwum Wojennego*, s. 9.

19 I. Mamczak-Gadkowska, *Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej*, Poznań 2006, s. 44-45; też, *Powstanie i rozwój sieci archiwów państwowych i naczelnych organów archiwalnych w niepodległej Polsce*, w: *Archiwa w Niepodległej 1919-2019: stulecie Archiwów Państwowych*, red. E. Rosowska, Warszawa 2019, s. 13-15; ANK, Prace naukowe, literackie i pamiątki – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/667/44: Semkowiczowa Jadwiga – Udział w tworzeniu archiwów polskich przez Władysława Semkowicza po I wojnie światowej, k. 32-34.

on list do W. Semkowicza, w którym zaproponował mu członkostwo w nowo utworzonej Radzie Archiwalnej i poprosił o przekazanie tej propozycji również Stanisławowi Kutrzebie, Franciszkowi Bujakowi, Adamowi Chmielowi i Eugeniuszowi Barwińskiemu²⁰.

Dnia 7 lutego 1919 roku został podpisany dokument, nad którym tak intensywnie pracowała Komisja, a następnie Rada Archiwalna, mianowicie Dekret z dnia 7 lutego 1919 roku o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami, obowiązujący aż do 1951 roku. Postanowienia dekretu niemal całkowicie pokrywały się z przepisami zawartymi w poprzedzającym go reskrypcie. Zmiany odnosiły się jedynie do nowej sytuacji politycznej, jaka nastąpiła po odzyskaniu niepodległości. Ten akt prawny zapewnił podstawy do uporządkowania struktury służby archiwalnej w Polsce, wzorowanej na modelu zachodnioeuropejskim, oraz do utworzenia sieci archiwów państwowych. Centralizacja zapewniała jednolitość w organizacji archiwów oraz sprawne kierowanie nimi²¹.

Działalność Rady Archiwalnej, pomimo tego, że była krótkotrwała i nie zawsze systematyczna, miała duże znaczenie dla rozwoju archiwów i usprawnienia działań służb archiwalnych. Umocniła współpracę archiwistów z administracją państwową, co znacznie ułatwiło utworzenie unitarnych przepisów kancelaryjnych i archiwalnych²².

4. Udział w rewindykacji polskich materiałów archiwalnych z Rosji (ZSRR)

Szansa na odzyskanie polskich dóbr kultury z Rosji pojawiła się po rewolucji październikowej. Już w lutym 1917 roku został wydany dekret Rady Komisarzy Ludowych w sprawie ochrony zabytków przeszłości i sztuki należących do narodu polskiego. W tym akcie prawnym znalazł się następujący zapis:

Zabytki, przedmioty posiadające wartość artystyczną, biblioteki, archiwa, obrazy i w ogóle przedmioty muzealne, we wszystkich miejscowościach jako własność narodowa ludu polskiego, przyjmuje się pod opiekę władzy rządu robotniczego i włościańskiego,

20 I. Mamczak-Gadkowska, *Józef Paczkowski i jego wkład w budowę polskiej służby archiwalnej*, Warszawa 1990, s. 29-31; M. Motas, *O przepisach archiwalnych w Polsce Międzywojennej (1918-1939)*, „Archeion”, 48 (1968), s. 113-118; A. Rybarski, *Centralny zarząd archiwalny w odrodzonej Rzeczypospolitej Polskiej*, „Archeion”, 1 (1927), s. 2-11; BJ, Dział Rękopisów, sygn. BJ Rkps 9529 III: Korespondencja Władysława Semkowicza z lat 1918-1919, k. 44.

21 Dekret z dnia 7 lutego 1919 roku o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami, Dz. Pr. P. P. 1919 Nr 14, poz. 182, art. 1-46; I. Mamczak-Gadkowska, *Archiwa państwowe*, s. 44-45; też, *Józef Paczkowski*, s. 29-33; M. Konstankiewicz, *Prawo archiwalne II Rzeczypospolitej*, w: *Archiwa w Niepodległej 1919-2019: stulecie Archiwów Państwowych*, red. E. Rosowska, Warszawa 2019, s. 81.

22 I. Mamczak-Gadkowska, *Archiwa państwowe*, s. 94-99.

w osobie Komisariatu do Spraw Polskich oraz Towarzystwa Ochrony Zabytków, aż do oddania ich w ręce polskich muzeów ludowych²³.

Postanowienia te dały Polakom możliwość odzyskania bezcennych zbiorów. Przygotowania do wszczęcia działań rewindykacyjnych miały swój początek w 1918 roku i były prowadzone pod zwierzchnictwem Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego. Podjęcie działań uniemożliwiła wojna polsko-bolszewicka w latach 1919-1921, która odroczyła sprawę rewindykacji aż do konferencji pokojowej w Rydze. Wtedy to strona rosyjska usiłowała pominąć ten jakże ważny temat w trakcie rokowań pokojowych, lecz delegacja polska już na początkowych posiedzeniach przedstawiła deklarację mówiącą o żądanym zwrocie archiwaliów i muzealiów polskich. Ostateczne podpisanie pokoju w Rydze miało miejsce 18 marca 1921 roku, sprawy dotyczące rewindykacji regulował artykuł XI traktatu ryskiego. Wykonanie jego postanowień powierzono Mieszanej Komisji Specjalnej, którą na początku kierował Antoni Olszewski, a począwszy od 1924 roku Edward Kuntze, często korespondujący z W. Semkowiczem. Nowo utworzona Komisja Specjalna została podzielona na trzy podkomisje: 1) muzealną; 2) bibliotek, archiwów historycznych i pomocy naukowych; 3) archiwów administracyjnych obejmujących archiwa państwowe i komunalne²⁴.

Intensywne prace związane z rewindykacją z Rosji rozpoczęły się dla W. Semkowicza na początku 1921 roku. Napisał on wtedy do swojego ojca krótki list, w którym poinformował go, iż otrzymał od Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Macieja Rataja polecenie natychmiastowego wyjazdu do Rygi na rokowania pokojowe. Celem delegacji było zastąpienie chorego Józefa Korzeniowskiego, pełniącego funkcję delegata Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do spraw bibliotecznych. Kilka dni później J. Korzeniowski zmarł, a W. Semkowicz na stałe przejął jego obowiązki w zakresie rewindykacji bibliotek i archiwów polskich²⁵.

Pierwsze negocjacje z udziałem W. Semkowicza miały miejsce 5 marca 1921 roku. W ciągu 10 dni odbyło się 7 spotkań. Strona polska oczekiwała zwrotu całości zdobytych wojennych, zabytków, archiwów i bibliotek wywiezionych przez carską Rosję począwszy od 1 stycznia 1772 roku. Ponadto żądano zwrotu archiwów, które powstały na

23 I. Mamczak-Gadkowska, *Józef Paczkowski*, s. 159.

24 BJ, Dział Rękopisów, sygn. BJ Rkps 9621 III: J. Semkowiczowa, *Życie i działalność prof. UJ Władysława Semkowicza*, s. 330-332; J. Kumaniecki, *Pokój polsko-radziecki 1921. Geneza, rokowania, traktat, komisje mieszane*, Warszawa 1985, s. 144; W. Stępnia, *Archiwa polskie w latach 1918-1939 w współpracy międzynarodowej – problemy rewindykacji i nie tylko*, w: *Archiwa w Niepodległej. 1919-2019. Stulecie Archiwów Państwowych*, red. E. Rosowska, Warszawa 2019, s. 66-67; A. Krochmal, *Rozproszone dziedzictwo. Kwestia rewindykacji polskich zasobów archiwalnych*, „Teki Komisji Historycznej Towarzystwa Naukowego KUL”, 18 (2021), nr 3, s. 127-131.

25 BJ, Dział Rękopisów, BJ Rkps 9552 II: Korespondencja rodzinna Aleksandra Semkowicza z lat 1918-1923, k. 117.

ziemiach polskich pod rządami rosyjskimi²⁶. Zdaniem polskiej delegacji walka o artykuł XI traktatu była zdecydowanie najcięższa spośród wszystkich mających wtedy miejsce rokowań pokojowych. Strona rosyjska uważała, że Polska stanowiła część państwa rosyjskiego, więc jej zabytki były w rzeczywistości zabytkami rosyjskimi i Polacy nie mieli prawa się o nie upominać. Innym argumentem było twierdzenie, że polskie żądania są zamachem na rosyjską kulturę, ponieważ nie można dekompletować bibliotek, muzeów czy archiwów, gdyż utrudniałoby to kształcenie się młodzieży i rozwój rosyjskiej inteligencji. Argumenty delegacji polskiej nie spotkały się ze zrozumieniem ze strony Rosjan. Władysław Semkowicz często przemawiał w trakcie konferencji, polemizując z rosyjskimi ekspertami, a najczęściej z ich przewodniczącym Adolfem Joffem. Rozmowy te przyniosły pożądany skutek i skłoniły stronę rosyjską do kompromisu²⁷.

Po wyraźnym sukcesie w Rydze W. Semkowicz otrzymał pisemne podziękowanie od ministra M. Rataja za udział w konferencji oraz propozycję członkostwa w Komisji rewindykacyjnej w Moskwie. Oferta ta została przez niego odrzucona, głównie z powodu przewlekłej choroby żony. Prośba o pomoc ze strony E. Kuntzego, nadana listownie 22 sierpnia 1922 roku, skłoniła W. Semkowicza do wsparcia w postaci korespondencji z ojczyzny. Głównym jego zadaniem było przygotowanie sprawozdania z wcześniejszych posiedzeń podkomisji na delegacji w Rydze, ponieważ nie sporządzono wtedy protokołów, które miały być dowodem dla strony rosyjskiej, świadczącym o powadze i doniosłości działań polskich delegatów. Niestety negocjacje nie przynosiły znacznych rezultatów. Największy trud sprawiało odzyskanie tzw. Metryki Litewskiej, jakże cennej dla Rzeczypospolitej. Główną przyczyną niepowodzeń był brak wsparcia ze strony rządu. Zdarzało

26 Żądania oparte były na zasadzie pertynencji terytorialnej sformułowanej już w 1815 roku, niejednakowo interpretowanej przez różne państwa. Polscy archiwiści rozumieli ją jako związek dokumentacji wytworzonej przez władze z terytorium, którego one dotyczą. Ta interpretacja pozostawała jednak w sprzeczności z zasadą proveniencji, co spowodowało duże zamieszanie na polu międzynarodowym. Władysław Semkowicz wraz z innymi polskimi uczonymi starał się przedstawić polskie rozumienie zasady pertynencji terytorialnej m.in. na Międzynarodowym Kongresie Nauk Historycznych w Zurychu, jednak w takich państwach jak Rosja, Niemcy czy Austria panował pogląd o wyższości zasady proveniencji. Natomiast J. Paczkowski uważał, że ta zasada nie ma zastosowania poza granicami danego państwa. Należy dodać, iż ówczesni polscy archiwiści nie prowadzili badań nad zasadą pertynencji terytorialnej, lecz zajmowali oni po prostu stanowisko wygodne dla czynników politycznych, głównie w sprawach rewindykacji. Zob. B. Ryszewski, *O badaniach i dorobku archiwistyki polskiej z lat 1918-1939*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia”, 19 (1984), s. 183; W. Chorążyczewski, *Archiwistyka dla początkujących*, Toruń 2014, s. 38-39; tenże, *Polska myśl archiwalna okresu międzywojennego*, s. 49-54.

27 W. Semkowicz, *Sprawa rewindykacji archiwów i zabytków*, „Głos Narodu”, 1921, nr 221, s. 2; J. Siemiński, *Rewindykacja archiwów koronnych*, „Archeion”, 1 (1927), s. 38-39; K. Sochaniewicz, *Sprawa rewindykacji archiwów i mienia kulturalnego Polski od Rosji*, Warszawa 1921 (Biblioteczka „Wschodu Polski”, nr 5), s. 60; W. Stępiak, *Archiwa polskie*, s. 66-67; E.M. Ziółek, „Sprawa Ussasa”. *Przyczynek do dziejów Mieszanych Komisji Rewakucyjnej i Komisji Specjalnej 1922-1924*, „Teki Komisji Historycznej Towarzystwa Naukowego KUL”, 18 (2021), nr 3, s. 159-160.

się, że odmawiano delegowanym ekspertom paszportów dyplomatycznych, co znacznie utrudniało podróże do Rosji²⁸.

Z korespondencji W. Semkowicza wynika, iż ówczesny rząd pod przewodnictwem Władysława Grabskiego nie troszczył się o odzyskanie materiałów archiwalnych i bagatelizował powagę tej sprawy. W efekcie W. Semkowicz w 1924 roku napisał list do wiceministra Jana Dąbskiego, prosząc o wsparcie z jego strony polegające na poruszeniu sprawy rewindykacji na posiedzeniach sejmowych oraz w prasie. Władysław Semkowicz wykazał się wielką odwagą, albowiem w owym liście skrytykował działania rządu, zwłaszcza oddanie oryginalnych rękopisów Lenina Rosjanom bez żadnych negocjacji. Podkreślił, że nastąpiło złamanie podstawowych zasad archiwistyki poprzez wyłączenie pojedynczych dokumentów z zespołów archiwalnych. Uwidoczniał również lekkomyślność władz, pisząc:

Jeśli już ta anomalia miała nastąpić, to mając w ręku atut, jaki ze względu na kult niemal religijny dla Lenina w Rosji stanowią te materiały, trzeba było wyzyskać go w celu rekompensat. Lecz p. [Maurycy – A.R.] Zamojski czyniąc Bolszewikom taki wspaniały prezent kosztem naszych zbiorów archiwalnych, nie uznał za stosowne uzależnić go od wydania tego, co nam oni winni na zasadzie traktatu, który stale gwałcą²⁹.

Bardzo wyraźnie widać zaangażowanie W. Semkowicza w sprawę rewindykacji materiałów archiwalnych z Rosji. Pokazuje to, jaką wagę przywiązywał do świadectw naszej historii, oraz że jako jeden z niewielu zdawał sobie sprawę z tego, jak cenne materiały archiwalne były w posiadaniu Rosjan. Jego starania zostały docenione w 1927 roku, kiedy to kapituła odznaki honorowej nadała mu odznaczenie *honoria causa* – „za wybitną działalność na polu ratownictwa mienia polskiego, zabytków i dzwonów na terytorium byłego Cesarstwa Rosyjskiego w latach 1915-1920 oraz w okresie ostatecznej likwidacji akcji ratowniczej”³⁰. Same działania polskiej delegatury w Moskwie, w ramach Mieszanej Komisji Specjalnej, zostały zaprzestane już rok później. Wtedy to, pomimo nieskończonych prac, komisja zakończyła swoją działalność, lecz formalnie istniała jeszcze 9 lat³¹.

28 BJ, Dział Rękopisów, sygn. BJ Rkps 9621 III: J. Semkowiczowa, Życie i działalność prof. UJ Władysława Semkowicza, s. 332-335; ANK, Prace naukowe, literackie i pamiętniki – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/667/44: Semkowiczowa Jadwiga – Udział w tworzeniu archiwów polskich przez Władysława Semkowicza po I wojnie światowej, k. 42-59.

29 BJ, Dział Rękopisów, sygn. BJ Rkps 9621 III: J. Semkowiczowa, Życie i działalność prof. UJ Władysława Semkowicza, s. 339.

30 Archiwum Nauki PAN i PAU, Władysław Semkowicz, sygn. K III – 56, 162, k. 2.

31 BJ, Dział Rękopisów, sygn. BJ Rkps 9621 III: J. Semkowiczowa, Życie i działalność prof. UJ Władysława Semkowicza, s. 335-339; ANK, Prace naukowe, literackie i pamiętniki - zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/667/44: Semkowiczowa Jadwiga – Udział w tworzeniu archiwów polskich przez Władysława Semkowicza po I wojnie światowej, k. 49-66; J. Kumaniecki, *Pokój polsko-radziecki*, s. 158; BJ, Dział Rękopisów, sygn. BJ Rkps 9532 III: Korespondencja Władysława Semkowicza z 1922 r., k. 107, 220.

5. Działalność w czasie II wojny światowej i po jej zakończeniu

Aktywność naukowa W. Semkowicza, jak i kilku innych profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego stała się pretekstem do aresztowania ich w listopadzie 1939 roku. Główną przyczyną jego zatrzymania były badania naukowe prowadzone jeszcze przed wojną. Dokładnie chodziło o sporządzoną przez W. Semkowicza mapę *Granica zachodnia Polski za Bolesława Chrobrego*, na której wytyczył on granicę Polski na Odrze i Nysie. Zapewne Niemcy nie zwróciliby na nią uwagi, gdyby nie fakt opublikowania tej mapy w „Dzienniku Poznańskim”³².

Do aresztowania doszło 6 listopada 1939 roku, kiedy to miało miejsce ponowne otwarcie Uniwersytetu Jagiellońskiego. Profesorowie zostali zaproszeni na odczyt Obersturmbannführera Müllera o stosunku Rzeszy Niemieckiej i narodowego socjalizmu do spraw nauki i uniwersytetów. Do odczytu nie doszło, a zgromadzeni usłyszeli, że otworzyli Uniwersytet, rozpoczęli wykłady i działalność naukową bez zgody Niemców oraz że Uniwersytet Jagielloński jest siedliskiem propagandy antyniemieckiej, w wyniku czego zostaną oni przewiezieni do obozu jeńców. Najpierw zostali przetransportowani do aresztu na ulicy Montelupich, następnie do więzienia we Wrocławiu, by ostatecznie dotrzeć do obozu w Sachsenhausen. Władysław Semkowicz był tam przetrzymywany najdłużej z aresztowanych wtedy profesorów. Został wypuszczony dopiero 18 listopada 1940 roku pod warunkiem meldowania się dwa razy w tygodniu w siedzibie Gestapo przy ulicy Pomorskiej. Ponadto otrzymał zakaz opuszczania Krakowa bez uprzedniego zawiadomienia władz. Pomimo dużego uszczerbku na zdrowiu W. Semkowicz postanowił jak najszybciej powrócić do działalności naukowej, można nawet powiedzieć, że poczuł się jeszcze bardziej zdeterminowany do pracy³³.

Władysław Semkowicz był człowiekiem nauki. Rok przerwy w pracach badawczych spowodowany pobytem w obozie był dla niego tragedią. Dnia 1 grudnia 1940 roku rozpoczął pracę w Archiwum Państwowym w Krakowie jako pracownik referatu archiwów prywatnych z miesięcznym wynagrodzeniem 300 zł. Ta posada dała mu możliwość nie tylko zaopiekowania się cennymi materiałami archiwalnymi, lecz także umożliwiła mu dostęp do wszystkich archiwów i bibliotek polskich, co znacznie pomogło w kontynuowaniu pracy naukowej. Pragnął on bowiem opracować podręcznik nauk pomocniczych historii dla młodzieży uniwersyteckiej, którego napisanie zleciło mu Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego jeszcze przed wojną. Dodatkowym atutem pracy w archiwum był przyznany mu lokal, w którym miał pracować – Zakład Nauk

32 BJ, Dział Rękopisów, sygn. BJ Rkps 9621 III: J. Semkowiczowa, Życie i działalność prof. UJ Władysława Semkowicza, s. 536-537.

33 Tamże, s. 532; J. Semkowiczowa, *Władysław Semkowicz w Sachsenhausen*, s. 561-597.

Pomocniczych Historii na ulicy Św. Anny 6, gdzie mógł przebywać wśród swoich książek i zbiorów naukowych³⁴. Zadania przydzielone W. Semkowiczowi obejmowały:

[...] porządkowanie archiwów skonfiskowanych przez Niemców osobom prywatnym bądź pewnym instytucjom i pomieszczonych zaraz w początkach wojny w magazynach Archiwum Państwowego; utrzymywanie ewidencji archiwów prywatnych i informowanie o nich Zarządu Archiwalnego; inwentaryzowanie nieskatalogowanych dotąd zbiorów rękopiśmiennych bądź dokumentów w bibliotekach Jagiellońskiej i Akademii Umiejętności oraz w Muzeum Czapskich³⁵.

W pierwszej kolejności Naczelny Dyrektor Archiwów w Generalnym Gubernatorstwie Erich Randt zlecił W. Semkowiczowi uporządkowanie i skatalogowanie jednego z najbogatszych archiwów prywatnych – Potockich z Krzeszowic, które zostało wywiezione przez Niemców i porzucone w całkowitym nieładzie w piwnicach Pałacu pod Baranami w Krakowie. Władysław Semkowicz był pierwszą osobą ze świata naukowego, która miała dostęp do tych jakże cennych archiwaliów. Wśród materiałów archiwalnych odnalazł oryginał Konstytucji 3 Maja. Ten niezwykle wartościowy akt, jak i inne ważniejsze dokumenty mogące zainteresować Niemców, postanowił ukryć w budynku Biblioteki Jagiellońskiej. Udało mu się to dzięki współpracy z E. Kuntze, który pełnił funkcję kierownika polskiego przy niemieckim dyrektorze Biblioteki. Pomimo zamknięcia Uniwersytetu Jagiellońskiego przez Niemców i surowego zakazu pracy naukowej tamtejszych profesorów właśnie dzięki W. Semkowiczowi krakowscy naukowcy mieli możliwość tajnego prowadzenia działalności naukowej. W trakcie porządkowania archiwum Potockich za każdym razem, gdy natrafiał na ciekawe materiały, przekazywał je swoim przyjaciółom z uniwersytetu. Władysław Semkowicz opracował dwa katalogi: jeden – powierzchowny i niekompletny dla Niemców i drugi – szczegółowy dla polskich naukowców. Tworząc ten prawidłowy katalog, miał nadzieję, że uda mu się sporządzić wzór, z którego będą w przyszłości korzystać inni archiwiści, a na stworzenie którego nie miał czasu przed wojną³⁶. *Katalog Archiwum Wilanowskiego* został wydany dopiero 12 lat po śmierci W. Semkowicza, w 1961 roku³⁷.

34 ANK, Prace naukowe, literackie i pamiątki – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/667/44: Semkowiczowa Jadwiga – Udział w tworzeniu archiwów polskich przez Władysława Semkowicza po I wojnie światowej, k. 67-69; J. Semkowiczowa, *Władysław Semkowicz w Sachsenhausen*, s. 564.

35 J. Semkowiczowa, *Władysław Semkowicz w Sachsenhausen*, s. 565.

36 ANK, sygn. 29/667/44: Semkowiczowa Jadwiga – Udział w tworzeniu archiwów polskich przez Władysława Semkowicza po I wojnie światowej, k. 69-73; J. Semkowiczowa, *Władysław Semkowicz w Sachsenhausen*, s. 579-580; A. Kamiński, *Diariusz podręczny 1939-1945*, Warszawa 2001, s. 20-21, 93; BJ, Dział Rękopisów, sygn. BJ Rkps 9621 III: J. Semkowiczowa, *Życie i działalność prof. UJ Władysława Semkowicza*, s. 563-569.

37 W. Semkowicz, *Przewodnik po zbiorze rękopisów wilanowskich*, uzup. i przygot. do druku P. Bańkowski, Warszawa 1961.

Kolejnym zadaniem przydzielonym przez E. Randta było zbadanie zawartości archiwaliów i zbiorów bibliotecznych Tarnowskich, które znajdowały się w Dzikowie (obecnie części Tarnobrzega). Władysław Semkowicz zdawał sobie sprawę z niezwyklej wartości niektórych dokumentów, dlatego też podjął się ewakuacji najważniejszych archiwaliów, wśród których znajdował się m.in. rękopis *Pana Tadeusza*. Materiały te miały zostać przetransportowane z Dzikowa do Ossolineum we Lwowie, które było już w rękach Niemców. Przewożone archiwalia „zaginęły” w drodze, a tak naprawdę trafiły w bezpieczne miejsce. W trakcie tej niezwykle odważnej działalności W. Semkowicz spotkał się z przykrymi słowami ze środowiska polskich naukowców, mianowicie zaczęto go oskarżać, iż wskazuje on Niemcom miejsca ukrycia polskich archiwaliów. Z relacji jego żony Jadwigi wiadomo, że te słowa bardzo go dotknęły, lecz nie zniechęciły do dalszych działań. Tak naprawdę W. Semkowicz stale wprowadzał Niemców w błąd, informując ich o przetransportowaniu materiałów archiwalnych do miejsc przez nich wyznaczonych, w rzeczywistości ukrywając te najcenniejsze w miejscach wolnych od rąk okupanta³⁸.

Następnym zajęciem W. Semkowicza była opieka nad Archiwum Polskiej Akademii Umiejętności. Uporządkował je i odpowiednio zewidencjonował, a repertorium materiałów archiwalnych przekazał w tajemnicy przed Niemcami w ręce Prezydium Akademii. Natomiast najważniejsze księgi, czyli Protokoły Walnych Posiedzeń Zarządu Akademii, ukrył u siebie w domu, aby mieć pewność, że nie trafią w ręce okupanta. W momencie, gdy zbliżał się do Krakowa front wojenny pod koniec 1944 roku, wybrał z całego zasobu Archiwum Akademii najcenniejsze materiały archiwalne i przetransportował je do Tyńca, gdzie ocalały w piwnicach opactwa³⁹.

Zakończenie

Władysław Semkowicz choć nie był – poza pewnymi epizodami – zawodowym archiwistą, to wniósł wiele w polską dziedzinę archiwalną. Jako wybitny historyk realizujący liczne prace badawcze, zarówno zlecone przez instytucje naukowe, jak i podjęte z własnej inicjatywy, miał okazję badać zasoby archiwów i zbiory bibliotek w całej Europie. Dało

38 ANK, sygn. 29/667/44: Semkowiczowa Jadwiga – Udział w tworzeniu archiwów polskich przez Władysława Semkowicza po I wojnie światowej, k. 67-73; BJ, Dział Rękopisów, sygn. BJ Rkps 9621 III: J. Semkowiczowa, Życie i działalność prof. UJ Władysława Semkowicza, s. 566-569; Archiwum Nauki PAN i PAU, Władysław Semkowicz, sygn. K III – 56, 174, k. 38.

39 BJ, Dział Rękopisów, sygn. BJ Rkps 9621 III: J. Semkowiczowa, Życie i działalność prof. UJ Władysława Semkowicza, s. 568; Archiwum Nauki PAN i PAU, Władysław Semkowicz, sygn. K III – 56, 174, k. 3; A. Kamiński, *Diariusz*, s. 260.

mu to spore doświadczenie, które mógł później wykorzystywać w trakcie prac związanych z kształtowaniem polskich służb archiwalnych oraz budowaniem sieci archiwalnej. Od początku swojej kariery naukowej rozumiał istotę istnienia archiwów oraz ich doniosły cel. Udowodnił to w 1915 roku, kiedy zainicjował spotkanie naukowców z dziedziny historii i archiwistyki, w wyniku którego powołano do życia Polskie Archiwum Wojenne, którego cel istnienia był znaczący – miało ono gromadzić wszelkie materiały dotyczące udziału Polaków w Wielkiej Wojnie. Co istotne, było to pierwsze tzw. archiwum wojskowe stworzone przez naród polski. Ponadto działalność PAW, a dokładniej cele tej instytucji, znacznie pokrywają się z założeniami współczesnych archiwów społecznych. Co prawda, w polskiej literaturze archiwalnej termin „archiwum społeczne” pojawił się na początku lat 80. XX wieku, lecz to nie oznacza, że dopiero wtedy zaczęły one istnieć. Celem tego rodzaju instytucji jest gromadzenie, przechowywanie, opracowywanie oraz udostępnianie dokumentów wytworzonych przez podmioty inne od organizacji tworzących i gromadzących akta w wyniku ich działalności, które posiadają archiwa bieżące. Instytucje te tworzone są oddolnie, w wyniku inicjatywy społecznej, i gromadzą nie tylko materiały archiwalne proveniencji prywatnej, lecz także różnego rodzaju muzealia – a tak naprawdę wszystko, co w przyszłości może stanowić źródło historyczne⁴⁰. Dlatego też można zaryzykować stwierdzenie, że PAW było jednym z pierwszych polskich archiwów społecznych.

Kolejnym istotnym aspektem życia Władysława Semkowicza w kontekście rozwoju polskiej dziedziny archiwalnej było członkostwo w Komisji Archiwalnej, a następnie Radzie Archiwalnej powołanej przez Wydział Archiwów Państwowych. Wtedy to W. Semkowicz miał bezpośredni wpływ na treść Dekretu z dnia 7 lutego 1919 roku o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami, będąc jego recenzentem. Ten akt stanowił fundament unormowań prawnych polskiej archiwistyki. Równie ważny był udział W. Semkowicza w rewindykacji polskich materiałów archiwalnych. Będąc członkiem Komisji Mieszanej, uczestniczył w negocjacjach ze stroną rosyjską, które według innych świadków zdarzeń były niezwykle trudne. Miał talent do wygłaszania przemówień, co z pewnością było dużą zaletą podczas dyskusji z Rosjanami. Podróżując po Rosji jako młody naukowiec, dobrze poznał zasoby moskiewskich czy petersburskich archiwów, dzięki czemu zdawał sobie sprawę z dużej ilości przechowywanych tam polskich archiwaliów i wiedział, jak cennymi źródłami historycznymi są one dla polskich badaczy.

Również w czasie II wojny światowej W. Semkowicz miał styczność z dziedziną archiwalną. Można nawet powiedzieć, że w tym okresie jego praca naukowa skupiała się

40 T. Czarnota, *Archiwa społeczne w badaniach i dydaktyce uniwersyteckiej w Polsce*, w: *Archiwistyka społeczna*, red. K. Ziętał, Warszawa 2012, s. 41; K. Ziętał, *Wstęp*, w: *Archiwistyka społeczna*, red. K. Ziętał, Warszawa 2012, s. 8-11.

głównie wokół archiwistyki. Opracowywał on inwentarze archiwów prywatnych, jednocześnie ratując najcenniejsze materiały archiwalne przed Niemcami.

Wszystkie powyższe fakty świadczą o jednym: pomimo tego, iż W. Semkowicz nie był archiwistą teoretykiem ani praktykiem, a jego nazwisko nie jest szczególnie kojarzone z archiwami, to jego wkład w dziedzinę archiwalną był duży. Był on wybitnym znawcą tej nauki, szanowanym przez środowisko polskich i zagranicznych archiwistów. Odcisnął on na zawsze swoje piętno w historii polskiej archiwistyki.

Bibliografia

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Narodowe w Krakowie

ANK, Prace naukowe, literackie i pamiętniki – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/667/44: Semkowiczowa Jadwiga – Udział w tworzeniu archiwów polskich przez Władysława Semkowicza po I wojnie światowej.

Archiwum Nauki PAN i PAU

Archiwum Nauki PAN i PAU, Władysław Semkowicz, sygn. K III – 56, 162.

Archiwum Nauki PAN i PAU, Władysław Semkowicz, sygn. K III – 56, 174.

Biblioteka Jagiellońska

BJ, Dział Rękopisów, sygn. BJ Rkps 9621 III: Jadwiga Semkowiczowa, Życie i działalność prof. UJ Władysława Semkowicza.

BJ, Dział Rękopisów, sygn. BJ Rkps 9552 II: Korespondencja rodzinna Aleksandra Semkowicza z lat 1918-1923.

BJ, Dział Rękopisów, sygn. BJ Rkps 9529 III: Korespondencja Władysława Semkowicza z lat 1918-1919.

BJ, Dział Rękopisów, sygn. BJ Rkps 9532 III: Korespondencja Władysława Semkowicza z 1922 r.

BJ, Dział Rękopisów, sygn. BJ Rkps 9609 III: Papiery Władysława Semkowicza dotyczące Polskiego Archiwum Wojennego.

ŹRÓDŁA WYDANE

Kamiński A., *Diariusz podręczny 1939-1945*, Warszawa 2001.

AKTY PRAWNE

Dekret z dnia 7 lutego 1919 roku o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwiami, Dz. Pr. P. P. 1919 Nr 14, poz. 182.

OPRACOWANIA

Chorążyczewski W., *Archiwistyka dla początkujących*, Toruń 2014.

- Chorążyczewski W., *Archiwistyka lokalna, archiwistyka uniwersalna. Wprowadzenie do problemu*, w: *Archiwistyka lokalna, archiwistyka uniwersalna*, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Toruń 2017 (Toruńskie Konfrontacje Archiwalne, t. 5), s. 7-13.
- Chorążyczewski W., *Polska myśl archiwalna okresu międzywojennego w powszechnym dyskursie archiwalnym*, w: *Archiwa w Niepodległej 1919-2019: stulecie Archiwów Państwowych*, red. E. Rosowska, Warszawa 2019, s. 36-58.
- Czarnota T., *Archiwa społeczne w badaniach i dydaktyce uniwersyteckiej w Polsce*, w: *Archiwistyka społeczna*, red. K. Ziętał, Warszawa 2012, s. 40-46.
- Dąbrowski J., *Wspomnienie o prof. Wł. Semkowiczu*, „Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności”, 1953, s. 125-126.
- Friedberg M., *Władysław Semkowicz (9 V 1878-19 II 1949)*, „Kwartalnik Historyczny”, 57 (1949), z. 1-4, s. 330-332.
- Gieysztor A., *Władysław Semkowicz (1878-1949)*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego”, 42 (1949), s. 214-215.
- Krochmal A., *Rozproszone dziedzictwo. Kwestia rewindykacji polskich zasobów archiwalnych*, „Teki Komisji Historycznej Towarzystwa Naukowego KUL”, 18 (2021), nr 3, s. 113-158.
- Kumaniecki J., *Pokój polsko-radziecki 1921. Geneza, rokowania, traktat, komisje mieszane*, Warszawa 1985.
- Mamczak-Gadkowska I., *Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej*, Poznań 2006.
- Mamczak-Gadkowska I., *Józef Paczkowski i jego wkład w budowę polskiej służby archiwalnej*, Warszawa 1990.
- Mamczak-Gadkowska I., *Powstanie i rozwój sieci archiwów państwowych i naczelnych organów archiwalnych w niepodległej Polsce*, w: *Archiwa w Niepodległej 1919-2019: stulecie Archiwów Państwowych*, red. E. Rosowska, Warszawa 2019, s. 13-35.
- Mikucki S., *Władysław Semkowicz (9 V 1878-19 II 1949)*, „Kwartalnik Historyczny”, 57 (1949), z. 1-4, s. 325-330.
- Motas M., *O przepisach archiwalnych w Polsce Międzywojennej (1918-1939)*, „Archeion”, 48 (1968), s. 111-136.
- Plezia M., *Życie i prace śp. Prof. Władysława Semkowicza (9 V 1878-19 II 1949)*, „Roczniki Humanistyczne”, 2-3 (1953), s. 367-379.
- Polskie Archiwum Wojenne*, „Nauka Polska”, 2 (1919), s. 584-585.
- Polskie Archiwum Wojenne*, „Nowości Ilustrowane”, 1915, nr 39, s. 6.
- Pomnażajmy zbiory Polskiego Archiwum Wojennego*, „Ilustrowany Kurjer Codzienny”, 1934, nr 216, s. 9.
- Rybarski A., *Centralny zarząd archiwalny w odrodzonej Rzeczypospolitej Polskiej*, „Archeion”, 1 (1927), s. 1-14.
- Ryszewski B., *O badaniach i dorobku archiwistyki polskiej z lat 1918-1939*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia”, 19 (1984), s. 173-203.
- Semkowicz W., *Polskie Archiwum Wojenne*, „Pion”, 1935, nr 23, s. 12.
- Semkowicz W., *Przewodnik po zbiorze rękopisów wilanowskich*, uzup. i przygot. do druku P. Bańskowski, Warszawa 1961.
- Semkowicz W., *Sprawa rewindykacji archiwów i zabytków*, „Głos Narodu”, 1921, nr 221, s. 2.
- Semkowiczowa J., *Polskie Archiwum Wojenne*, „Archeion”, 45 (1966), s. 63-74.
- Semkowiczowa J., *Władysław Semkowicz w Sachsenhausen 1939-1940*, „Studia Historyczne”, 12 (1969), nr 4, s. 561-602.

- Siemiński J., *Rewindykacja archiwów koronnych*, „Archeion”, 1 (1927), s. 33-60.
- Sochaniwicz K., *Sprawa rewindykacji archiwów i mienia kulturalnego Polski od Rosji*, Warszawa 1921 (Biblioteczka „Wschodu Polski” nr 5).
- Stachoń B., *Kronika Naukowa*, „Kwartalnik Historyczny”, 42 (1928), z. 2, s. 463-479.
- Stępniański W., *Archiwa polskie w latach 1918-1939 we współpracy międzynarodowej – problemy rewindykacji i nie tylko*, w: *Archiwa w Niepodległej 1919-2019: stulecie Archiwów Państwowych*, red. E. Rosowska, Warszawa 2019, s. 59-78.
- Szaflarski J., *Władysław Semkowicz (1878-1949). Wspomnienie pośmiertne*, „Przegląd Geograficzny”, 23 (1950-1951), s. 178-179.
- Ś.P. *Władysław Semkowicz*, „Teki Historyczne”, 1949, nr 1-2, s. 89-90.
- Śp. *Prof. Dr Władysław Semkowicz*, „Przegląd Historyczny”, 39 (1949), nr 2, s. 225.
- Tymieniecki K., *Śp. Prof. Władysław Semkowicz (9 maj 1878-19 luty 1949)*, „Roczniki Historyczne”, 18 (1949), s. 449-457.
- Witwicki W., *Polskie Archiwum Wojenne*, „Ilustrowany Tygodnik Polski”, 1915, nr 6, s. 98-99.
- Ziętał K., *Wstęp*, w: *Archiwistyka społeczna*, red. K. Ziętał, Warszawa 2012, s. 7-13.
- Ziółek E. M., *„Sprawa Ussasa”. Przyczynek do dziejów Mieszanych Komisji Reewakuacyjnej i Komisji Specjalnej 1922-1924*, „Teki Komisji Historycznej Towarzystwa Naukowego KUL”, 18 (2021), nr 3, s. 159-175.